

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

tionskonflikten”) hamnar efter start hos Turgenev tämligen omgående i resonemang kring motsatsparet adlig-icke-adlig för att slutligen landa i redovisning av detta ämne i *Gösta Berlings saga* och andra Lagerlöf-texter.

Motsatsen ung-gammal spelar däremot en viss roll i behandlingen av oppositionen manligt-kvinnligt som även tar upp konstnärsproblematiken. Sådana glidningar blir ganska vanliga och kan göra ett förvirrande intryck men är kanske oundvikliga; det handlar ju även om att fånga upp de skiftande föreställningar som associeras till universalerna.

Ett annat problem är att MN sällan eller aldrig ger sig tid till mer ingående jämförelser mellan texter. Genomgående nöjer hon sig med att kategoriskt hävda den ena eller andra företeelsens existens i den ena eller andra texten och hastar därefter vidare. Men även vid typologiska studier måste det väl inträffa att bara efemära likheter först vid närmare granskning avslöjar sin rätta natur? Man undrar vidare om inte ryska kritiker någonsin såg de typologiska samband som MN så lätt upptäcker. Vi får visserligen veta att Peer Gynt avtecknar sig som en ”överflödig människa” av den sort som är så vanlig i rysk litteratur – men det handlar om ett undantagsfall och gäller ju dessutom inte svensk litteratur. Fler sådana exempel hade haft intresse och ökat tyngden i MN:s framställning.

MN replikerar givetvis att utrymmet helt enkelt inte medger denna större utförlighet. Säkert hade hennes material räckt till två böcker, en mer traditionell kartläggning och en mer inträngande analys av den mentala kulturen. Det är begripligt att hon avstått från denna möjlighet. Men följden har blivit att det vilar något ofullbordat även över MN:s framställning. Det handlar om en suggestiv skiss, goda förslag hur materialet kan tolkas.

Jag betonar gärna adjektivet suggestiv. Man kan finna översikten spekulativ men även stimulerande i den fundamentala meningen att den sätter läsarens tankar i rörelse; MN:s sammanställningar är ofta fantasieggande. MN ger goda skäl för att den litteraturhistoriska genre inom vilken hon arbetar är i behov av förnyelse och den väg hon anvisar innebär förvisso en möjlighet. Nackdelen är att den ter sig så svårbehandlad och det finns givetvis andra alternativ.

Det är även förstaeligt att MN vill berätta fortsättningen på historien om den svenska sekelskiftslitteraturens öden i Ryssland och i slutkapitlet följer vi linjen in i sovjetepoken. Teoretisk utgångspunkt bildar en Lotman-idé om historiska skeendens förutsägbarhet fram till en ”klyvningspunkt”, varefter utvecklingen kan ta vilken riktning som helst. Enligt MN innebär revolutionen 1917 en sådan punkt. Om MN tagit sin läromästare på allvar borde hon kanske ha argumenterat för att den nya regimens smakdomare kunde ha gjort andra be-

dömnings av svensk sekelskiftslitteratur än de faktiskt gjorde. I stället presenterar hon en raljerande framställning om sovjetisk följsamhet och tjockskallighet som ironiskt nog ter sig ganska förutsägbar. Det är i och för sig intressant att få denna uppföljning men kapitlet har i mina ögon inte samma bärighet som den föregående framställningen.

MN:s bok efterlämnar bilden av en uppslagsrik och fantasifull forskare beredd att pröva nya vägar. Den kritik som kan riktas mot hennes arbete reflekterar i stor utsträckning dessa förtjänster. Synd bara att korrekturläsningen har varit så miserabel. På var och varannan sida finns skrivfel som vart och ett för sig kanske inte har så stor betydelse men som tillsammans utgör en ansenlig irritationskälla.

Lars Wendelius

Eva Hættner Aurelius, *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer*. (Litteratur, teater, film: nya serien 13, red. Per Rydén, Louise Vinge, Margareta Wirmark) Lund 1996.

Finns det fortfarande böcker som man kan kalla för ’magistrala verk’, så måste Eva Hættner Aurelius’ *Inför lagen* (447 sidor) just sägas vara ett sådant. Lärt, metodiskt, på ett teoretiskt synnerligen välinformerat sätt och därtill med en ovanlig analytisk fingertoppskänsla undersöks här den svenska självbiografin från 1600- till tidigt 1800-tal. Huvudstationerna är Agneta Horns leverne, drottning Kristinas självbiografier, religiös självbiografi med särskild tonvikt på de kvinnliga levnadslöpp som skrevs inom den herrnhutiska församlingen i Stockholm under 1700-talet samt Fredrika Bremers fyra självbiografiska texter.

Undersökningen är indelad i fem stora huvudkapitel. Det första av dessa, ”Att skriva den kvinnliga självbiografins historia – teorier och problem” är en synnerligen matnyttig och välinformerad diskuterande genomgång av forskningsläget ur teoretisk och metodisk synvinkel. Den bestäms i någon mån av att den inleder en bok om just kvinnliga självbiografier, men den tar i första hand upp de självbiografiska texterna generellt sett och de problem som dessa ställer sina uttolkare inför. Hættner Aurelius presenterar och diskuterar här först vad forskningen sagt om förhållandet mellan språk, verklighet och mening och om förhållandet mellan fakta och fiktion. Därefter följer ännu en diger diskuterande forskningsöversikt kring genreproblematiken, som mynnar ut i en rad preciseringar som gäller den egna bokens syfte, material och metodik. Hættner Aurelius vill, skriver hon här (s 67 ff), för det första ”beskriva och tolka några självbiografiska texter skrivna av svenska kvinnor från tiden ca. 1647–1856” och för det andra ”skriva en del av

den självbiografiska genrens svenska historia". Valet av huvudtexter har framför allt bestämts av texternas "litterära och språkliga kvaliteter". Den övergripande metodiska modell hon använt består av två steg: i det första gäller det att klarlägga respektive texts "utsägelsesituation" (vari också ingår en undersökning om textens genus och intention) och i det andra "att utforska texten som dialoger", d.v.s. att analysera både den dialog som texten för med sin aktuella publik och den som den för med den genremodell, eller de genremodeller, som den utgår från. Det är särskilt detta andra, mot textteorin orienterade steg som jag kommer att fokusera på i denna med nödvändighet översiktliga presentation av den omfattande boken.

I andra huvudkapitlet, "Inför faderns lag. Om Agneta Horns självbiografi" (som finns i en tidigare och kortare version i första bandet av *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*), börjar Hættner Aurelius alltså med ett noggrant såväl källkritiskt som hermeneutiskt grundat studium av genus, intention och utsägelsesituation och diskuterar bland annat när och varför texten har skrivits. I det andra steget argumenterar hon, på ett enligt min mening övertygande sätt, för att texten formats under inflytande från två aktuella och juridiskt inriktade textmodeller: den profana släktbokens tradition och den kristna traditionen av självprövning, med rötter i *Jobs bok* och *Psaltaren* och rikligt företrädd i den samtida andaktslitteraturen. I ljuset av dessa textmodeller analyseras sedan Agneta Horns "Lefwerne" som två sammanvävda dialoger, av vilka den ena riktar sig till "slakten, styvmodern och ytterst fadern", för att bemöta framförda eller tänkta anklagelser om girighet, olydnad och ostadighet, och den andra, som gäller frågan "om hon straffats rättmätigt eller ej", till Gud: i denna dialog framställer hon sig som en Job, som drabbas utan egen förskyllan, till prövning men inte till straff (s 110 f).

Tvästegmodellen används på liknande sätt i tredje huvudkapitlet, "Från reträtten till det stora offret. Om drottning Kristinas självbiografier". Här finns först en synnerligen välgjord och auktoritativ undersökning av källäget för de biografier och fragment av biografier som drottningen skrev, liksom diskussioner kring utsägelsesituationen i övrigt. Den inledande analysen av självbiografierna leder fram till slutsatsen om att det finns tre huvudteman, som Kristina har velat lyfta fram inför den samtida publiken – "det har gällt hennes, faderns och svenskarnas ära samt hennes legitimitet, det har gällt hennes manliga och kyska natur, det har gällt hennes underkastelse under Gud" – och tre huvudsakliga textmodeller, som hennes texter går i dialog med, som kan sammanfattas som "historieskrivningens, självbiografins och bödens" (s 147). Av dessa är den första den viktigaste, eftersom Kristinas främsta ambition var att skriva för eftervärlden. Hættner Aurelius visar i detta samman-

hang på sambandet med den franska samtida traditionen av historieskrivning och pekar också på den antika och senare traditionen av historiefilosofisk reflexion liksom på det historiska porträttets genre, där Tacitus var det stora namnet. Inom ramen för den andra, den 'självbiografiska' dialogen tar Hættner Aurelius först upp hur de kvinnliga hjältinnorna gestaltades som offer i den samtida franskklassiska dramatiken och går sedan in på en av traditionerna bakom detta, den antika biografen. Så jämförs Plutarkos' sätt att framställa Alexander den store med Kristinas framställning av sig själv. I ett avsnitt om drottningens förhållande till det manliga, det kvinnliga och det sexuella aktualiseras sedan också hagiografins textmodell, berättelserna om kvinnliga helgongestalter. Sista avsnittet i Kristinakapitlet ägnas den tredje dialogpartnern, bönen. Här jämförs de självbiografiska verkens Gudstiltal med bödens och den mystiska meditationens genremodell.

Fjärde huvudkapitlet, "Guds skrivare. Kvinnliga religiösa självbiografier" skiljer sig på flera sätt från de båda föregående. Det börjar inte med utsägelsesituationen utan med tre långa bakgrundsteckningar om den religiösa självbiografiska traditionen och de roller som kvinnliga skrivare kunnat inta inom den. De båda första beskriver "Det kristna subjektet under medeltiden" och "Skrift och skrivande i tre medeltida kvinnliga självbiografier" (av Mechtild av Brandenburg, Juliana av Norwich och Margery Kempe). De är visserligen både intressanta och välskrivna, men här börjar jag ändå som läsare tappa greppet om bokens huvudämne och fråga mig om dessa genomgångar verkligen är 'nödvändiga' inom ramen för bokens projekt. I tredje bakgrundskapitlet, "Subjektet och självbiografen inom protestantiskt område", närmar vi oss åter kapitlets huvudämne. Därefter presenteras de kvinnliga herrnhutarnas levnadslöpp, som tas upp som en enda textkorpus och analyseras tillsammans utifrån tematiska utgångspunkter. Efter en introduktion om "Det herrnhutiska jaget, skådandet och trons klichéer" följer studier av hur de kvinnliga skrivarna beskriver "Den dömande fadersrösten", hur de hanterar "Introspektion och identitet", hur de framställer "Skådandet av Kristus" och slutligen hur de gestaltar "Kvinnoerfarenheter och kvinnlighet". I sin sammanfattning återknyter Hættner Aurelius till de inledande bakgrundsteckningarna och slår fast, att det var teorin om "det inre mötet med Gud" som låg till grund för de äldre religiösa kvinnliga självbiografierna och att det i dessa inte gick ut på att berätta om sig själv utan att berätta om Gud i en tvåfaldig dialog, riktad dels till Gud själv, dels till kyrkan eller församlingen. I de herrnhutiska kvinnliga självbiografierna försvinner, konstaterar hon, en del av denna dubbelhet: "Gud flyttar in i vardagslivet, i jaget och söks av de herrnhutiska kvinnorna här." Det förbud mot att skriva som kunde spåras

i de medeltida texterna tycks också ha upplöst i de herrnhutiska: dessa kvinnor behöver inte längre framträda med anspråk på att ha någon särskild form av gudskunskap, eftersom det självbiografiska knyts just till dialogen med Gud, inte till den med kyrkan eller församlingen (s 271 f).

Femte huvudkapitlet, ”Den självbiografiska idén. Om genremedvetandet för självbiografin i Sverige från ca. 1640 till ca. 1820”, avviker också detta från huvudmodellen i boken: det är litteraturhistoriskt snarare än analytiskt orienterat. Här blir det först fråga om en diskuterande sammanfattning av vad de tidigare studierna visat om självbiografins genremässiga status i svenskt 1600-tal och sedan om en mönstring av 1700-talets och det tidiga 1800-talets uppfattning om det självbiografiska projektets syfte och särart. Här diskuteras bland annat Jesper Swedbergs och Hedvig Charlotta Nordenflychts självbiografier, den svenska receptionen av två för självbiografins vidare utveckling centrala verk, Rousseaus *Confessions* och Goethes *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*, samt Atterboms utgåva av målaren Pehr Hörbergs självbiografi. Hættner Aurelius visar här, att det mot slutet av perioden skett en ”markant strömkantring” i förståelsen av vad en självbiografi är och bör vara: ”I denna låg som en central punkt idén om att det skapande jaget eller subjektet var självbiografins fokus. Konstnärens självbiografi blev exemplarisk för genren. Kring det skapande jaget grupperade sig sedan utvecklingstanken och idén om en konsternas historia.” (s 298) Hon kan också konstatera att en viktig aspekt lyser med sin frånvaro i den svenska romantiska diskussionen om självbiografin: ”frågan om den konstnärliga gestaltningen av självbiografin och det självbiografiska verkets närhet till romanen.” (ibid.)

Sjätte huvudkapitlet, ”Mot ljuset. Om Fredrika Bremers självbiografier” börjar med en pregnant sammanfattning av hur det självbiografiska projektet har uppfattats över tid: incitamentet ”har ofta varit skribentens upplevelse av en dömande röst” och skrivandet ”kan ofta konkret knytas till en anklagelse”: ”När detta företag sökt sin form har två stora idékomplex varit verk samma: för det första föreställningen om gnistan eller det egentliga jaget, för det andra föreställningen om att den berättande formen kan visa på förklaringen till skulden, lidandet eller konstnärsskapet, och att den därmed kan visa jaget.” Hon fortsätter sedan med att konstatera att den ”fullt utbildade självbiografin” använde sig av ”sekulariserade varianter av dessa väsentligen kristna idékomplex”, så att ”historien blev en bildningshistoria istället för en teodicé, en beaktelse eller en omvändelsehistoria.” (s 303) I kapitlet återkommer, inom ramen för en mycket fyllig successiv genomgång av Bremers fyra självbiografiska texter, den tvåstegsmodell som användes i kapitlet om Agneta Horn och drottning Kristi-

na: först fokuseras alltså tillkomsthistorien för var och en av texterna och därefter den dialog de för med samtida personer och samtida idékomplex. Hos Bremer möter vi, genom Hættner Aurelius’ analys, ett självbiografiskt skrivande som visserligen har sina rötter i den äldre självbiografin, men som huvudsakligen är av en ny och annorlunda karaktär. Det nya lyfts fram under analysarbetets gång och presenteras inte på något sammanfattande sätt. En del av de viktiga aspekterna framhävs dock i slutet av undersökningen kring självbiografin 1841, där Hættner Aurelius påpekar att de kvinnliga mystikerna och de kvinnliga herrnhutiska skribenterna fokuserade på Kristi lidande och den egna skulden, och att det var i beskrivningen av denna skuld som deras individualitet framträdde. Hon fortsätter sedan: ”Här skiljer sig Fredrika Bremer markant från sina föregångerskor – hennes lidande är en parallell till Kristi lidande, hennes skuld är inte personlig, utan existentiell. Det tillhör villkoren i jordelivet att först genom död och lidande bli den människa, den kristuslika människa, som Gud har nedlagt i var och en. Men Fredrika Bremer har inte fattat tillvaros död och lidande som en konsekvens av sin personliga skuld. Det är därför hennes självbiografi kan te sig så opersonlig, så abstrakt och delvis så intetsägande. Den lag och den domare hennes föregångerskor uppfattade som sin personliga tillvaros fundament kunde hon inte uppfatta. Hennes svåra erfarenheter av förtryck och instängdhet, hennes bekantskap med liberalismens individualism, med den romantiska filosofins identifikation av det gudomliga och det mänskliga, av frälsningshistorien och den individuella och allmänna utvecklingen förde henne till denna ståndpunkt.” (s 347)

Med detta långa citat avslutar jag min genomgång. Som säkert redan har framgått av ovanstående är Hættner Aurelius’ bok om de kvinnliga svenska självbiografierna ett gediget och imponerande arbete. Detta är ett omdöme som gäller såväl den teoretiska orienteringen och det metodiska handlaget som materialkännedom och materialbehandling. Efter att ha tagit del av ett så värdefullt bidrag som detta till den svenska litteraturens historia känns de kritiska synpunkter som jag har antecknat under läsningen som tämligen oväsentliga. De gäller huvudsakligen dispositionen: målinriktningen i bokens uppläggning. Hættner Aurelius har för det första ibland en benägenhet att ge så mycket bakgrundskunskaper att boken tappar styrfart: detta gäller till exempel för de inledande avsnitten av huvudkapitlet om ”Guds skrivare”. Hon är för det andra alltför sparsam med den typ av övergripande sammanfattningar som skulle kunna fungera som återhämtningar och nya startpunkter för läsaren. Visserligen fungerar ju hela femte huvudkapitlet som en sådan uppsummering och framåtblick, men både dessförinnan och därefter finns

många tillfällen då läsaren frågar sig vilka av de många uppkastade bollarna det är som är de verkligt viktiga i sammanhanget och kan tycka sig ha förlorat huvudorienteringen. För det tredje skulle jag också gärna ha sett en avslutande sammanfattning av resultaten. En sådan behövs ju alltid i ett komplext vetenskapligt verk – och alldeles särskilt i en bok som är så innehållsrik och viktig som denna.

Sina Hansson

Ulf Olsson, *Levande död. Studier i Strindbergs prosa*. Symposium. Stockholm/Stehag 1996.

Det är spännande att få en ny, omfattande studie om Strindbergs författarskap i sin hand. Under senare år har böcker och uppsatser publicerats som brutit med den biografiska inriktning som varit kännetecknande för mycket i den tidigare Strindbergforskningen. Ulf Olssons undersökning, *Levande död. Studier i Strindbergs prosa* är också ett led i ett nytt sätt att närma sig Strindbergs verk. Han är dock inte den förste som utmanar den författarcentrerade Strindbergforskningen, vilket inledningen på hans bok kan få läsaren att tro. Strindberg påbörjade mytologiseringen av sig själv och den akademiska forskningen har, menar Olsson, genom sin biografiska inriktning och ”genom sin ovilja att djupare problematisera förhållandet mellan författaren och texten, från sitt håll bidragit till mytologiseringen (också när den velat korrigeras denna).” (s.13)

Den inledande beskrivningen av forskningsläget syns mig inte rättvisande. Det finns en internationell forskning med namn som Michael Robinson, Freddie Rokem och Per Stounbjerg som helt uppenbart försökt belysa författarfunktion och textbegrepp hos Strindberg. För mig är det en smula obegripligt varför Ulf Olsson väljer att i inledningen se bort från den utveckling som faktiskt skett inom Strindbergforskningen och måla upp en så svart-vit bild, särskilt som han senare i sin undersökning refererar till flera nya studier. Möjligen är det för att bättre profilera sin egen inriktning men han riskerar därmed också att redan i inledningskapitlet ha förlorat en del läsare som känner sig provocerade av den bild som framtonar av tidigare Strindbergforskning.

Det är således en utmanande position som Ulf Olsson intar i sin studie som också har ett omfattande syfte. I inledningen diskuteras såväl konstens och litteraturens roll som vara som modernitetsbegreppet och kapitlet mynnar ut i ett försök att bestämma Strindberg som allegoriker. Det sistnämnda blir också det bärande begreppet i de analyser som följer på det omfattande inledningskapitlet. Detta kapitel är dock en smula problematiskt eftersom det både är för omfattande och samtidigt för kort. De teoretiska diskussionerna kring hur lit-

teraturen under Strindbergs tid alltmer antar varukaraktär och dess relation till modernitetsbegreppet blir, genom att det inte placeras i en bestämd historisk kontext, alltför generellt. Risker är därmed att det mönster Ulf Olsson tycker sig skönja i Strindbergs texter egentligen inte enbart är typiskt för Strindberg. När konsten blir vara försvarar den sig genom att dölja sig; den blir allegori:

På ett plan kan den gå marknaden till mötes, genom att göra sig läsbar – och samtidigt drar den sig undan marknaden genom att förbehålla den verkliga läsningen bara för dem som vägrar att betrakta litteraturen som ett objekt för konsumtion. Detta gäller konkret också för Strindberg. I Strindbergs författarskap växer allegoriseringen allt tydligare fram som litteraturens specifika försvar mot marknaden, och det är denna process jag vill studera. (s.29)

Citatet visar ett genomgående drag i Olssons studie, nämligen att mycket generella antaganden utgör grunden för att förstå Strindbergs specifika texter. Ulf Olsson betonar att det är texterna som står i centrum i hans studie, men genom att hans förståelse av dessa utgår från en bestämd syn på konstens funktion i ett visst, men inte helt preciserat, samhälleligt skede blir hans position problematisk. Jag saknar en konkret historisk förankring: vilka är t.ex. de läsare som Strindberg skrev för och som, genom att vägra att se litteraturen som en vara, kan komma åt någon slags underliggande mening i texten? Och kan den processen sammanfattas under begreppet allegori? Snarare syns det mig som vi närmar oss det begrepp, palimpsest, som Susan Gilbert och Sandra Gubar införde i kvinnolitteraturforskningen. De menade ju att de kvinnliga 1800-talsförfattarna skenbart anpassade sig till en manlig litterär norm men att deras texter dolde en annan skrift som kunde läsas av de samtida kvinnorna. Palimpsestbegreppet har varit omdiskuterat bl.a. för att det tenderar att bli statiskt och historielöst.

I Ulf Olssons läsningar av ett urval av Strindbergs texter fungerar allegoribegreppet bäst i analysen av *Inferno*. Det beror på att *Inferno* kan ses i ljuset av en kristen litterär tradition och att verket därmed kan placeras in i en allegorisk genre. I andra texter tycks det mig, som nämnts, att allegorin snarare glider över i ett slags vagare palimpsestbegrepp.

Avsaknaden av historisering i studien påverkar även analysen av kvinnlighetens funktion i Strindbergs texter. Visserligen talar Ulf Olsson om ett ideologiskt-politiskt projekt i romanen *En daires försvarstal*, men hävdar att ytterst skrivs kvinnan in i en estetisk problematik som handlar om hållningen till konsten. Kvinnan reduceras här till ett tecken för det formlösa som ges liv av konst-